

КРЕАТИВНІСТЬ ГЕШТАЛЬТУ: БАГАТОШАРОВІСТЬ І ВИДОВА СПЕЦІАЛІЗАЦІЯ

Віктор КЛИМЕНКО

Copyright © 2009

Розроблення методології генези гештальту важливе для усвідомлення психологією власної природи. Системний підхід уможливує знаходження в ньому невідомих функцій і властивостей, зокрема, креативних.

Передбачалося, що гештальти продукують окремі психічні утворення у взаємодії з довкіллям, вступають між собою у взаємодію, обмінюються енергією, виконують видові функції. Система гештальту – сукупність визначених елементів, між якими існує закономірний зв'язок чи взаємодія, важливою ж її рисою є багат шаровість і видова спеціалізація. Ця ж сама система гештальту відображується дискурсивно-логічно у вигляді окремих думок, наукових понять і концептів, між якими встановлюються співвідношення підпорядкування, послідовність зв'язків тощо.

Мета дослідження – вивчити багат шаровість, креативність і видову спеціалізацію гештальту.

Акт і потенція психічних систем

Над таємницею генези суцього – будови і функцій “цілого” – розмірковували ще древні греки. Обговорювалися судження: 1) суще виникає із суцього; 2) суще виникає з не суцього; 3) унаслідок цього дійшли висновку: те та інше – неможливе; у першому випадку суще вже існує і йому не треба виникати; у другому – *ніщо не виникає з нічого*. Це ж саме стосується й існування та функціонування гештальту.

Застосуємо *принцип дихотомії* до обсягу поняття “психічні явища” і поділимо його на два класи, що вичерпують увесь його обсяг: *потенційний – актуальний*. Потенційне й актуальне мають у психіці різні форми гештальтів. Що із чого визріває? Становлення й

розвиток гештальтів як системи здійснюються перебігом від потенційного, до іншого – йому протилежного, тобто актуального.

Потенційні гештальти перетворюються на реальні, працюючі елементи психічних систем. Потенція – тривалий час пасивна: 1) від занепаду розвитку, 2) виснаження чи 3) хвороби, а то й назавжди існує у “сплячому” стані. Потенційні гештальти – це одиниці спадковості, у яких записана, зберігається й передається інформація, здобута у філогенезі.

Актуальність гештальтам надають внутрішні вікові зміни та зовнішні впливи. Інакше кажучи, актуальне виникає з того, що існує потенційно. Нашу правоту підтверджують, ще вчора невідомі світу таланти й генії, які раптом розпрямляються, відновлюють “свіжість”, хто всередині, хто вже наприкінці свого життя, і починають створювати щось небувале, надзвичайне. Десятки років людина жила сіренькою й непримітною, а ось склалися обставини, і вона стає сама собою, такою, якою на роду їй написано стати. Або тиск енергії досяг таких атмосфер, що вже ніякі шаблони, стереотипи, забобони не витримують, і все минуле відмітається, їй уже все рівно, що скажуть люди і яка надворі погода. Проблема, виношена у своїй душі, механізм гештальтів із “сплячого стану” оживає і вибухає розв'язкою, а ви знаєте, що ця штука іноді сильніша за ядерний поділ...

Так от, у людини ніщо не виникає з нічого. Оскільки *екстремальні принципи*, з погляду методології, є передумовою будь-якої концепції, основною засадою розгортання знання про психічні явища як цілісні системи, то визначимо особливості психічної взаємодії людини з предметом. Оскільки функція системи механізмів гештальту є однією із істотних характеристик активності людини, тому метод *функціональ-*

ного дослідження, поряд зі структурним, відіграє важливу роль у сучасному психологічному дослідженні.

Автор поняття “психе” – Геракліт. *Психе* розробляли Демокріт, Платон, а найглибше – Аристотель. У “Трактаті про душу” він визначив *психе* як саморухоме начало людини і розрізняв: а) душу рослинну; б) тваринну; в) людську душу – поетичну. Кожна з цих “душ”: 1) відчуває; 2) пам’ятає; 3) співіснує з іншими душами. Згодом Х. Вольф включив психологію до класифікації наук, поєднуючи два давньогрецькі поняття – *психе* і *логос*, узаконивши *психе* предметом наукового дослідження, а знання про душу – галуззю культури людства – часткою ноосфери.

Отже, все живе має душу. Що таке *психе*, її природне призначення, сенс? Чим же різняться одиниці спадковості рослинної, тваринної та поетичної душі? Виконуваними ролями: 1) *призначення рослинної душі* – бути живій істоті; 2) *покликання тваринної душі* – утримувати єдність тропізмів, інстинктів, інтелекту, пам’яті та емоцій, щоб *зберігати гармонію власну і довкілля, жити із насолодою*; 3) *природна загадковість поетичної душі* – *перетворювати живе – почуття, думки та образи – на духовне*. Відтак внутрішня цілісність душі визначає силу самоорганізації, властивості і функції її елементів, а тенденція кожного психічного елемента набуває певної, виразної і завершеної, форми.

Розглянемо психічну систему людини, яка складається із **Я** (*психе, свідомість*) – **І** – **не-Я** (*таємниця, невідоме у предметі*). Якщо система перебуває в оптимальному стані, три душі працюють спільно, людина перебуває у стані гармонії і робить щось несподіване, незвичайне – відкриття, винахід, або створює художні образи.

Я-діюче

А. Я людини – це її абсолютне творче начало. Воно створює основу всього суцього й самого себе через систему *гештальтів*, які *забезпечують сталу структуру образів у змінному сприйнятті*. Гештальти – *образи і цілісні форми*, що впорядковують за притаманними їй законами розмаїття окремих елементів у сприйнятті. Упорядковане гештальтом сприйняття викликає у людини специфічне *переживання цілісності образу* (за Х. Еренфельсом – “*гештальт-якість*”).

Сам гештальт – психічне утворення, властивості якого неможливо вивести з набору частин

предмета: він – основний елемент психіки. Переживання гештальту – *якості цілісного предмета* – зберігається незалежно від змін окремих частин, наприклад, одна і та сама мелодія, програна на різній “висоті” і т. п. Але це переживання втрачається при збереженні всіх елементів; у мелодії, програної “з кінця”, *образ розпадається на елементи*. Якщо людина сприймає яку-небудь послідовність явищ, процесів, то переживає це не просто як безліч не пов’язаних один з одним елементів, а як мелодію, що несе у собі певну неподільну структуру – гештальт.

Специфічність гештальту ще й у тому, що *він здатен до переносу на інші предмети*, хоча мелодія при її виконанні у різних тональностях і викликає різноманітні відчуття, вона упізнається як одна і та сама; образ квадрата зберігається незалежно від його розміру, положення і забарвлення. Гештальти утворюються начебто *внаслідок прагнення психічного поля людини* створювати прості, урівноважені, симетричні і замкнені фігури. Х. Еренфельс відкрив “чинник схожості” – принцип групування елементів у цілісність. Г.Є. Мюллер (G.Muller) описав когерентність чинників, що утворюють цілісну структуру, і додав до принципу *схожості* принципи *близькості* (“сусідства”), симетрії, долучення елементів до загального контуру та ін.

Гештальт – закон сприймання, здатність людини до *виділення у сприйнятті цілісних структур*, спонукав дослідників приписувати кожній властивості сприйняття силу “закону гештальту”. У зведенні Хелсона (H. Helson) – 114 “законів гештальту”, Борінг (E. Boring) пізніше їх скоротив до 100 законів. Ф. Олпорт (F. Allport) звів теорію гештальту до положень: 1) поняття форми та ізоморфізму; 2) цілісність сприймання і переважання цілого щодо частин; 3) принцип силового поля; 4) спроможність образу до трансформацій і транспозицій; 5) принцип прегнантності (“гарної форми”); 6) принцип структурності, або організації.

В. Метцгер (W. Metzger) визначив чинники гештальту, що впливають на сприймання об’єктів:

1. Схожість і найбільша гомогенність – тенденція до об’єднання та угруповання схожих за якими-небудь параметрами елементів.

2. Близькість: розташовані поряд елементи легше об’єднуються в групи, ніж віддалені.

3. “Загальна доля”. Угруповання елементів визначається не тільки за статичною схожістю, а й за загальним характером змін – односпрямованих переміщень, зміною розміру, форми, яскравості, кольору і т. ін.

4. Об'єктивна установка: якщо у спостерігача вже є деяка структура елементів, то будь-яку нову їхню організацію він розглядатиме як продовження, зміну, реконструкцію попередньої.

5. "Входження без залишку" (угруповання без залишку). Можливі декілька варіантів об'єднання елементів, коли: а) залишаються "зайві", тобто не включені у цілісну структуру фрагменти, б) досягається охоплення всіх елементів і віддається перевага кінцевим, навіть на шкоду іншому принципові (наприклад, близькості).

6. Криві лінії, що пересікають одна одну ("гарне продовження"): це виявляється під час перетину ліній (або площин, або ліній з площиною) і можливості вибору варіантів у комбінуванні відрізків ліній. Перевага віддається варіантам із найменшою зміною кривизни ліній.

7. Замкнутість цілого – віддається перевага замкнутим лініям над розімкнутими, а також тенденції з'єднувати у своєму уявленні розірвані контури фігури.

Різноманітні комбінації чинників становлять закон гештальту – закон "гарної форми" (прегнантності). Деякі принципи і "чинники гештальту" корелюють з характеристиками сприймання, канонізованими в навчальних посібниках. Оцінка ж теорії гештальту та її окремих тез потребує диференційованого підходу. Наріжним каменем у концепції сприймання, з погляду Дж. Гібсона (J. Gibson), є поняття перцептивних інваріантів, тобто того, що утворює цілісні картини, які залишаються постійними при одночасній зміні інших їх компонентів.

Б. Я людини – своєрідне вістря свідомості, яке раціоналізує її потік, залишаючись при цьому чуттєво-інтуїтивним. Це метафоричне визначення, сподіваюсь, достатньо розмежує його із системою гештальтів як синтетичним творчим її началом.

Дії людини – її дійсне існування

I – дії, які виконує *Я*, перетворюють предмети чи явища, уречевлюють думки, образи і почуття. Психічні явища у дії не лише споглядання, відображення, а й метаморфози (варто згадати перцептивні доповнення, викривлення та спотворення) змісту майбутнього нового предмета. Поєднує їх у цільність дія. Вона – суб'єктивна і не завжди несвідома активність чуттєво-інтуїтивного або дискурсивно-логічного відображення, через яке вони у дії злива-

ються в неподільну на частини цілісність – її продукт.

Саме під час дії людина живе (на відміну від існування, коли ідеалом є спокій, і всі зусилля спрямовані лише на те, щоб цей спокій зберегти). Максимально успішна дія народжує почуття повного життя із вдоволенням. При цьому людина зливається із предметом своєї дії в одне, а раз між ними немає дистанції, то немає місця і думці. Діючи на максимумі, вона перетворюється в одну цілісність і живе почуттям або натхненням. Почуття наповняють людину новою енергією, і саме цей енергетичний прилив створює ейфорію творчості, коли робота йде вільно, сама собою.

Не-Я – предмет активності людини і "образ ситуації"

Людина має на меті: а) пізнати предмет й оволодіти ним та його властивостями, або б) перетворити його на інший, досконаліший. *Не-Я* – збудники активності людини, що зумовлюють її спрямованість на відображення, проектування майбутнього і здійснення свого умислу. Оволодіння *не-Я*, його властивостями – початкова підготовка до перетворення його на досконаліший стан. Існування людини, з яким взаємодіють її душі, розподіляються дихотомічно на системи відомого і невідомого, морального й аморального, гармонійного та дисгармонійного, де кожний елемент містить зародок протилежного.

Ситуація охоплює двосторонній зв'язок *Я* з *не-Я* – об'єктивну сторону, незалежну від людини, яка існує самодостатньо, ще не засвоєна, але передбачається у суперечностях відомого і засвоєного у вигляді антиципацій і передбачень. *Не-Я* має також залежну від людини сторону – усвідомлення чогось у ньому *невідомого*, що породжує сукупність людських пристрастей. Усвідомлюючи невідоме (незнання, аморальність дій, порушену дисгармонію тощо) людина діє своєю спритністю, мудрістю, потенціалом творчості, чим досягає своєї мети – створює те, чого ще не існувало.

Взаємодія *Я* і *не-Я* викликає із "сплячого стану" до життя певну психічну систему для виконання своєї функції. Системи гештальтів – спеціалізовані функціональні структури, у яких записана, зберігається й передається спадкова інформація для здійснення своїх функцій у взаємодії *Я* і *не-Я*. Тому визначення будови гештальтів і напрямку їх гармонізації у психології та гігієні творчості – завдання цього дослідження.

Тропізми – система ростових рухів

Тропізми – функціональна структура, яка за притаманними їй законам упорядковує розмаїття окремих впливів на людину. Внутрішня системна організація цілісності відображеного визначає властивості і функції складових, що її утворюють. Це – належності рослинної душі, що є вимушеними реакціями організму на зовнішні впливи. Вони зумовлені і регулюються змінними фізико-хімічними чинниками, виникають унаслідок їх впливів. Ростові рухи відіграють важливу роль в орієнтації організму в довкіллі й забезпечують збереження його цілісності. Людина реактивно, вимушено реагує на механічні, термічні, оптичні, хімічні, електричні подразнення, що надходять ззовні. Так, у її кістці є два види клітин-будівельників. Одні безперервно руйнують ту кісткову тканину, яка перестає отримувати навантаження, інші, навпаки, відкладають кісткову речовину лініями найбільших фізичних навантажень, унаслідок чого місце кріплення м'язів до кістки “пересувається” у просторі кістки на кілька сантиметрів!

Найменший елемент м'яза – рухова одиниця – має свій нерв, свій капіляр і свою нервову бляшку (датчик її станів). Природа збалансувала її так, що при оптимальному робочому режимі туди поступає достатня кількість живлення, імпульсів для роботи, а бляшка забезпечує зворотний зв'язок. Звичайно, вся трійця створена із запасом – на вирощування, але у певних межах. І коли надмірно нарощується м'яз, кожна рухова одиниця теж збільшується непропорційно. У результаті імпульс від нерва не може її охопити, капіляр не забезпечує повноцінним живленням і каналізацією, а бляшка втрачає контроль і надсилає у свідомість дезінформацію.

Тепер неважко уявити, що відбувається з гіпертрофованим м'язом. Він позбувається:

- 1) витривалості (каналізація не справляється зі своїми функціями, продукти обміну осідають у м'язі, який “наливається свинцем”);
- 2) швидкості (нервовий імпульс не відповідає інерції непропорційної м'язової маси);
- 3) еластичності (нервові бляшки “дають” помилкову інформацію, рухи стають незграбними і неточними, людина – неповороткою, а м'язи при миттєвому перемиканні з одного руху на інший – “рвуться”);
- 4) нарешті, гіпертрофований м'яз практично перестає бути органом чуття – він сліпий, глухий і німий до інформацій, яка до нього поступає.

Сподіваємося, варто погодитися з простою думкою, що надмірна м'язова маса – продукт роботи механізму тропізмів, так само шкідлива, як надмірний жир. Зовнішні впливи, залежно від обставин, викликають різні, і навіть протилежні – позитивні напрямки руху істоти до джерела впливу, так і астенічні почуття – рухи від нього. Спостерігається деяка вибірковість та активність. Вона регулюється біологічними закономірностями, згідно з якими спричиняються рухи організму – пристосування.

Тропізми спричинені: а) симетричною будовою організму; б) установками руху під впливом фізико-хімічних подразників; в) орієнтуванням щодо ліній сили тяжіння; г) дотиком твердого тіла; д) електричним струмом; е) фототропізм – світлом, хемотропізм – хімічними агентами тощо. Отже, взаємодія між двома або кількома факторами – Я (психе, чутливість), фізичний вплив – І призводить до виникнення третього – ростового руху або тропізму.

Тропізми утілюються й внутрішніми факторами, роль яких незначна. Проте це не дає підстави відхиляти їх значення, не враховувати їх у теоретичній концепції тропізмів, оскільки рухи регулюються змінними фізичними явищами. Звідси *призначення тропізмів рослинної душі – бути живою істотою.*

Природа через тропізми і рослинну душу здійснює до цього часу непізнане *перетворення неживого на живе.* Тому існування рослинної душі – це: по-перше, сприймання енергії з навколишнього енергетичного поля; по-друге, тропізми – ростові рухи органів рослин (згинання “тулуба”, кореня, повертання листка до сонця тощо), що спричиняються однобічним впливом факторів довкілля – світла, тепла, вологи, земного тяжіння тощо; по-третє, пошук їжі й утилізація мінеральних речовин, із яких душа мурує свою будівлю.

Заради чого існує система ростових рухів? Жива істота, організм розуміється як своєрідна мета, і в цій істоті нібито міститься внутрішня мета життя, за Аристотелем, *ентелехія*. Внутрішня мета активності людини, закладена в неї природою у прихованому вигляді до її здійснення, – діяльне формуюче начало *психе*. *“Накладанням” гештальтів на структурні форми тієї чи іншої ситуації жива істота: а) вибирає, б) перероблює й в) засвоює потрібні для життя речовини, що надходять до неї з навколишнього середовища.* Разом з дисиміляцією здійснюються процеси анаболізму – регулювання обміну речовин в організмі.

Істота живе і розвивається заради себе. Органічна доцільність креативності гештальту розкривається завдяки застосуванню принципу зворотного зв'язку: зворотний вплив (наслідки фізичної взаємодії) у живих системах змінює й вихідний стан, тобто їх початковий стан. Спрямованість процесів розвитку живої системи визначається взаємодією внутрішніх і зовнішніх умов, її активністю і реально виявляється у загальній тенденції ростових рухів.

Регуляція й управління активністю здійснюється *саморухом до зрівноваженого стану за спадковими програмами* – гештальтом, причому всупереч зовнішнім впливам, які порушують її; вони здатні зберігати динамічну рівновагу процесів розвитку та зміцнення живої істоти. Зрозуміло, це не та регуляція і доцільність, яка притаманна свідомим діям і вчинкам людини, адже природа психічного сама собою гармонійна.

Інстинкти як система внутрішнього чуття

Інстинктивні форми психіки – одиниці спадковості, що будуються на біологічних закономірностях, виробляються у пристосуванні до середовища і здійснюються завдяки реалізації неусвідомлених первинних потреб. Природа через вроджені задатки психіки має гештальти, взірці та мірки, завдячуючи яким людина здатна: а) сприймати властивості гармоній у предметах і явищах; б) розуміти їх привабливість і красу; в) використовувати їх як регулятори дій і поведінки.

Інстинкти регулюються своєю внутрішньою метою, яка є спонукою до доцільних дій заради самої себе. Їх доцільність – об'єктивний фактор з її органічною складовою, що виявляється у характерних для живих істот особливостях будови організму і функціонування, організації метаболічних процесів, управління та регуляції активності.

Інстинкт – це пристрій (сукупність пристроїв), що: а) підтримує незмінність цієї психічної системи; б) змінює її за певними законами підтримки та експансії життя; в) відповідно до природного гештальту здійснюється їх саморегуляція.

Інстинкти регулюються внутрішнім чуттям, підсвідомим спонуканням, що здатні усунути дискомфорт. В інстинктивних діях переважає стабільність і відносна стереотипність; різні акти такого інстинктивного поведіння залишаються однією загальною структурою. Вони – спадкові механізми філогенетичного розвитку, які з'яв-

ляються готовими, незалежними від виучки, від досвіду живої істоти. За функціями – доцільні, пристосовані до визначених, життєво важливих для організму ситуацій, здійснюються без усвідомлення мети, передбачення результату, тобто суто автоматично, каналами підсвідомого.

Те, що “інстинкти” здійснюються без знання й урахування їх значення та наслідків, а відтак їхня безперечна “доцільність” – це доказ мудрості природи. Інстинкт захищає життя, а інтелект шукає, досліджує і дуже часто, якщо не здебільшого, помиляється; інстинкт не шукає і завжди знаходить, користуючись внутрішнім чуттям. Він не протиставляється інтелекту. Інстинкт перевершує інтелект надійністю своїх досягнень.

У природному (Solwert), або гештальтові, генетично започаткована інтенція, ставлення до не-Я або “образу ситуації”. Інтенція – природний намір, ціль, спрямованість активності істоти на предмети, які відповідають гештальтам. Порушення гомеостазу утворює чуттєві сигнали про виникнення відмінності між природним (Solwert), гештальтом і дійсним станом організму (Istwert), та “образом ситуації”. Наявність дискомфорту визначає напрям пошуку джерел нестачі й об'єднує різні рухи в єдине ціле, чим і відрізняється інстинктивна дія від простої суми рефлексів. Чим більша ця відмінність ($\pm \Delta w$), зумовлена фізіологічними змінами в організмі (зокрема, ендокринними, наприклад, діяльністю статевих залоз в інстинктах, пов'язаних зі статевою діяльністю), тим сильніша система імпульсів сенсорної корекції – жадання інстинктивної дії. Шляхом “накладання” гештальтів на структурні форми тієї чи іншої ситуації жива істота відшукує у навколишньому середовищі джерела енергії, інформації та речовини, заповнюючи їх дефіцит і відновлюючи свій комфортний стан.

Обмеженість мотивації інстинкту гомеостазом відрізняє його від інших форм мотивації дій людини специфічними функціями: 1) інтенцією – способом біологічної мотивації; 2) інстинктивною дією – механізмами виконання, яке регулюється органічною мотивацією; обидві ж здійснюються автоматично поза контролем свідомості.

Водночас, хоча інстинктивна дія автоматична і здійснюється стабільними механізмами, вона все ж відрізняється від машинної дії. Регулюючий вплив дискомфорту породжує готовність діяти у визначеному напрямку. Це

означає, що існує зона регулювання ($\pm \Delta w$), яка перевершує, або зменшує “територію” гештальту: таке регулювання в обох випадках обмежується зоною насичення, яке припиняє інстинктивну дію. Якщо гештальт та образ ситуації співпадають, стають схожими, то задача оптимально розв’язана: дискофорт перетворюється на “оперативний спокій”.

У подоланні ситуації та її змінюваності інстинкт зближається з розумними діями, такими як виконання родової програми та боротьба за власну територію й прагнення її збільшити (бажано, не завдавши збитків подібним собі, але завдяки території “рослинних душ” іншого виду).

Відрізняючись від “навички” та “інтелекту”, інстинкт, водночас, тісно із ними пов’язаний. Якщо говорити про інстинкти людини (харчовий, сексуальний), то це – інстинкти, що докорінно відрізняються від інстинктів тварин. Недарма для їх позначення вводять часто і нові поняття: *потяги*, стан організму, в якому виявляється зацікавленість чуттєвого відображення, дискофорт потреби; *інтенції* – своєрідні внутрішні сили організму, які спонукають його до дій; інстинктивне *наслідування* – здатність неупередженого оволодіння, розуміння, осягнення природи; воно – умова подолання зовнішніх впливів і творчості.

Через тваринну душу жива істота: 1) здійснює експансію життя; 2) зберігає гармонію всього живого на Землі; 3) спонтанно підтримує рівновагу в собі, а тому відсутність відчуття впливів природи – ось ідеал тваринного існування. Якщо істота сита і здорова – вона або спить, або грається. Якщо комфорт усередині неї або зовні порушений – тварина починає рухатися, щоб усунути причину дискофورتу. Тварина живе завдяки наявності рослинного чи іншого тваринного життя, але ніколи без крайньої потреби не зробить нічого, що порушувало б гармонію природи.

Тваринна душа своїм існуванням немовби нічого не змінює у світі, а насправді виконує величезну роботу заради збереження життя на Землі. Тварина не може свідомо, як людина, впливати на процеси у природі. Але тваринна душа в людині виконує функції, які нічим не замінити: 1) фіксує порушення гармонії; 2) оцінює його; 3) реагує на порушення протидією, щоб втрату гармонії відновити силоміць.

Гештальт інстинкту не потребує тренування, зберігається без підкріплення, сутнісно стійкий і мало змінюваний, автономний і стереотипний. Він – уроджений пусковий механізм, що

вмикається у роботу біологічно значущими для живої істоти впливами – “образом ситуації”. Мета психічної системи внутрішнього чуття – це те, заради чого існує жива істота та заради чого ця мета здійснюється. Так само, як і кожна дія людини спрямовується певним наміром, думкою, почуттями, свідомою метою, так і мета інстинкту передує реальній дійсності створюваного нею продукту. Внутрішня мета інстинкту потребує реалізації, предмета втілення, у якому вона тільки й отримує певний сенс і визначеність. Отож *природне покликання гештальту інстинктів – утримувати внутрішній і зовнішній комфорт в існуванні істоти та утверджувати експансію життя (рис. 1).*

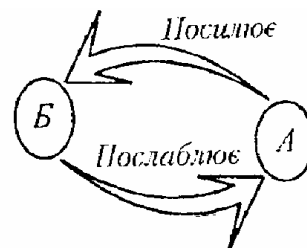

Рис. 1.

Загальна схема регуляції системи Я і не-Я, яка функціонує у режимі від’ємного зворотного зв’язку.

Примітка. Тут психічна система – це гештальт, що регулює механізми від’ємних зворотних зв’язків енергії чи інформації, є своєрідним приладом утворення протилежного стану системи, який постає у ролі фізіологічного обмежувача її активності, утримування гомеостазу організму і гарантує підтримання його лімітів. Я впливає на не-Я або “образ ситуації” як обмежувач, що зберігає константний статус людини.

Навичка – психічна система призвичаєних дій

Гештальт призвичаєних дій живої істоти – штучне і прижиттєве утворення. Він здійснює органічне пристосування будови істоти та її функціонування за змінних умов існування у ситуаціях життя – теж заради самої себе. Розвиток навички утворює систему регуляторних процесів, що забезпечують стале і стандартне її здійснення. Це означає, що реалізація призвичаєної дії відбувається одним і тим же

способом, добір якого визначається: а) змістом задачі, яку вимагає ситуація; б) зовнішніми умовами; в) можливостями людини. Сталість виконання – це стабільність усіх складових навички, незалежно від впливів зовнішніх та внутрішніх факторів, що збурюють дію. Стандартність та її сталість передбачають рухливість регуляторних процесів, які становлять її сутність.

Навички, як і інстинкти, існують на різних ступенях психічного розвитку тваринної душі. Вони більш-менш істотно відрізняються між собою. З одного боку – навички наближаються до інстинктів, з іншого – до розумності, інтелекту. Загалом *навичка – вузькоспеціалізована дія, набута вправами, досвідом, а тому регулюється штучно утвореним гештальтом*. Характер призвичаєної дії залежить від умов, пов'язаних із її утворенням, а саме від сприймання ситуації, у якій виробляється навичка, від її рецепції; організації дії – стабільної й шаблонної чи мінливої, лабільної. Шляхом *“накладання” гештальтів на структурні форми тієї чи іншої ситуації жива істота своїми діями відшукує лінію мінімального опору рухам – стан комфорту і навіть насолоди собою під час дії*.

Існують такі види навичок: первинно автоматичні дії, які мимоволі виникають на інстинктивній мотивації, переважно внаслідок збігу обставин; навички, котрі виробляються в навчанні, за допомогою навмисного закріплення автоматизації. Процес вироблення навичок забезпечується **з а к о н а м и**:

1) вправляння, коли міцно закріплюється рух, який частіше повторюється;

2) ефекту виконання: частіше повторюється рух, який приносить задоволення, тоді людина одержує від власної природи чуттєву нагороду за доцільну активність; чим більша розбіжність ($\pm \Delta w$) між природними (Solwert) – *гештальтом, здатним складати, конструювати симетричні форми рухів* – та дійсними (Istwert) діями, що опановують ситуацію, перебуваючи її в образі, – тим менше вдовolenня, більше страждань;

3) готовності: для утворення навички потрібна влаштованість організму, тобто його оптимальний стан. Зміст останнього поняття охоплює зрілість нервових механізмів, невтомність, установку на діяння (“особливий стан розуму”) та почуття гармонії рухів. Зведення поведінки людини до навичок, а утворення навичок – до механічного процесу повторення, в якому розуміння, свідомість нібито не відіграють ніякої ролі, є просто невиправданим.

Порівняння механізмів навичок, що утворюються в навчанні на основі: а) розуміння, б) вторинної автоматизації та в) автоматично утворених навичок, виявляє принципове розходження. Процеси утворення і функціонування підлягають різним закономірностям. Утворення навичок не означає виникнення чогось нового, адже навичка завжди виробляється за допомогою спроб і помилок із випадкових реакцій.

Навички утворюються не лише методом “спроб і помилок”, а й свідомим розвитком дії (пізнавальної, моральної – вчинку або естетичної діяльності), зокрема, за законами:

1) мінімальної дії: щоб отримати позитивну зміну (найменшу) у кількості енергії, треба виконати найменшу роботу з усіх можливих;

2) максимальної дії: щоб виконати максимальну дію, треба витратити мінімальну кількість енергії з усіх можливих; відтак усі інші витрати будуть значно більшими і непродуктивними;

3) мінімально постійного приросту потужності механізму творчості: кожна дія повинна нести позитивні зміни і приводити до них хоча б в одному з механізмів завдяки індукції надмірного анаболізму, тому систематичними повинні бути: а) максимальні дії; б) мінімальні прирости потужності окремих механізмів; в) оптимальний час відпочинку для придбання готовності до наступної дії з не меншою потужністю.

Мінімальна дія – вирішення задачі мінімальної трудности – дає малий приріст потужності механізму творчості. Це забезпечує: а) стабільність визрівання; б) уникнення перевантажень і втоми; в) постійний стан свіжості людини – готовність і бажання діяти.

Максимальна дія – задача найважчої трудности – створює умови для розширення діапазонів коливань енергії, швидкості мислення, глибини і потужності почуттів та уяви.

У наведеній системі законів ураховано те, що дозволене (доцільне і гармонійне, яке несе у собі позитивні внутрішні зміни, і те, що заборонене) і що шкідливе тілу і душі. Будь-яка інша дія з тими самими показниками, хоч і з більшими витратами енергії, ніж треба, – непродуктивна, неекономічна, а тому має низький ККД. Такі дії призводять до *передчасного* виснаження енергії, сповільнення процесу її надбання, прирощування потужності механізму творчості, а згодом і до спаду його потужності.

Отже, гармонійне сполучення енергетичних витрат між механізмом і продуктами його роботи дозволені природою людській психе й

людському тілу і є найпродуктивнішим. Звідси мінімальний постійний приріст у механізмі творчості – умова його дієздатності.

Гнучкість навички, адекватність перенесення її на різні ситуації сутнісно залежить від того, як у сприйнятті змінюються, виділяються риси, істотні для дії та закріплені в навичці. Призвичаєна дія у вигляді навички або звички, доцільна за умов, які з нею пов'язані. Тому залежність навички від сприйняття умов, із якими пов'язується дія, не одностороння.

Відмінності між стабільними і лабільними навичками позначаються й у механізмі їх функціонування. Навички, у яких панує шаблонність із визначеними рухами, закріплені у стабільній послідовності, функціонують, переносяться з однієї ситуації на іншу переважно на підставі спільності елементів. Навички, у яких панує лабільність, із закріпленою загальною схемою дії, здійснюються у різних ситуаціях різними рухами, функціонують і переносяться з однієї ситуації на іншу здебільшого на підставі спільності та підпорядкованості окремих елементів загальному принципу – структурам гештальту.

Лабільність чи варіативність, стабільність чи нерозвиненість навички, – це зворотній бік точності сприйняття й розуміння ситуації. Між навичкою й інтелектом існують не тільки розбіжності, а й єдність, і, більше того, внутрішня протилежність, суперечності. Без них неможливий розвиток навички загалом. Воднораз для розвитку інтелекту треба здолати опір первинного автоматизму навички.

Призвичаєна дія – це добір визначених комбінацій із наявних елементів, і тому вона не вимагає критичного ставлення. Сигнали *розузгодження гештальту та образу ситуації* ($\pm \Delta w$) – чуттєвий матеріал для формування корекції рухів думки, почуттів, уяви. Хоча перебіг цих психофізіологічних процесів визначається у внутрішньо замкнених відношеннях, все ж вони спрямовані переважно на перебудову образу ситуації.

Існує також протиборство психічних систем: реалізація однієї є усуненням інших, тому потрібний свідомий добір для розвитку потенцій доцільних і нейтралізації небажаних навичок та пошуку нових. Градація ступенів активності психічних систем спричиняє виникнення інтерференції у механізмі творчості, які його гальмують. Але існує у гештальта і загальна тенденція: елементи тяжіють до утворення цілісності, відтак і групування елементів здійснюється у напрямку до простоти і рівноваги.

Доцільність навички розглядається, з одного боку, як дія заради самої себе, а з іншого – як деяке відношення, що наявне у системі Я і не-Я з яскраво вираженим ціннісним сенсом і критерієм її досконалості. У будь-якому разі *призвичаєна автоматизована навичка розширює час і простір для творчості.*

Інтелект – психічна система раціонального пізнання

“Розумна” дія людини з розвиненим інтелектом протиставляється інстинкту з його сліпотою та навичці з її автоматизмом як протилежності. Однак елементи розумності, інтелекту існують як в інстинкті, так і в навичці; і вся історія їх розвитку сплітається з розвитком інтелекту, виявляючи їх суперечності та єдність. Загальним джерелом розвитку цих психічних утворень є *розузгодження гештальту та образу ситуації й утворення своєрідного оператора* – ($\pm \Delta w$), який породжує *сукупність відносно завершених сенсорно-перцептивних дій, об'єднаних загальною інтенцією на розв'язок конкретної задачі.*

Інтелект, на відміну від таких психічних явищ, як почуття, воля, інтуїція, уява, спрямований на пізнання, розуміння, розсуд, здатність розв'язувати задачі, зобов'язує користуватися абстракціями й пристосовуватися до нових ситуацій тощо, розвивати здатність призвичаюватися. “Розумна” дія – це усяка дія, котра відповідає об'єктивним, істотним для даної задачі умовам. Таким чином “розумність” дії залежить насамперед від точності сприйняття ситуації.

Ядро інтелекту – це здатність до розуміння відображених предметів і явищ; розв'язування задач, що вимагають оперування абстракціями; використання набутого досвіду для розв'язання задач і пристосування до нових ситуацій; виділення у ситуації істотних властивостей, зв'язків і відношень та узгодження з ними своїх дій. Вочевидь розвинена мета “розумної дії” передбачає наявність: а) уміння діяти – як і якими засобами досягається та чи інша мета; б) уявлення про доцільність – прагнення досягти бажаної мети; в) морального сенсу дії – якою є мета, до якої людині треба прагнути?

Отже, мета інтелекту – розгорнути в активності, як заздалегідь заданий розвитком результат, повноцінне його функціонування. Шляхом *“накладання” гештальтів на структурні форми тієї чи іншої ситуації жива істота своїми діями відшукує у ситуації: а) незруч-*

ності, б) опори діям, або замах на суверенітет і свободу – ($\pm \Delta w$); повільно уживається, пристосовується до руйнівних факторів і забезпечує відновлення стану комфорту, тобто максимуму зручностей і насолоди ним.

Активність людини, спрямована на самозбереження і самовідтворення (інстинкти), стає зрозумілою з погляду “мети у собі”, а розвиток від “мети у собі” до усвідомленої “мети для себе” знаменує процес становлення особистості.

Механізмами *асиміляції* здійснюється засвоєння, переробка та використання істотою енергії та інформації від предметів і явищ із довкілля. Одночасно здійснюється *акомодация*. Набуваючи навичок і вмій, людина освоюється у певних умовах; виробляючи у собі відповідні риси і властивості, стає здатною до успішного існування в новому, незнайомому середовищі; до зміни своїх поглядів, переконань, смаків, до вмілого пристосування до змінних обставин. Психічні процеси наслідування і пристосування – визначальні поняття концепції стадіального розвитку інтелекту дитини (за Ж. Піаже).

Використовуючи метод дихотомії, рух-поступ нашої аналітичної думки здійснюється від теоретичних положень психічної системи до розгляду розсуду, здатності судження й розуміння з його здібностями, прагненнями і системою потягів. Це пов'язано з тим, що розум (*Vernunft*) і розсудок (*Verstand*) – складові інтелекту людини (І. Кант). Розсудок упорядковує хаотичні факти й утворює цілісність, вносить порядок у сприйняте: проте, упорядковуючи їх, він не виходить за межі наявного знання – лише *асимілює*, переробляючи й засвоюючи не-Я – зовнішній світ. А ось розум аналізує та оцінює дані органів чуття та надбання розсудку, а також сам себе. Він допомагає людині робити відкриття, винаходи та створювати художні образи. Силою розуму людина оперує поняттями та спирається на розкриття їх природи і змісту. Головна особливість і покликання розуму діючої людини полягає у її ставленні до всякої речі; тоді вона діє як того вимагає її сутність – створює нові ідеї, які руйнують системи знання й уявлення, схеми та шаблони дій. Саме з діями розуму й пов'язана продуктивна здатність уяви як основи творчості людини в усіх сферах її життя.

Розсудком діюча людина працює з відомими предметами та явищами, що постають як дрібні фрагменти. Вона користується раніше заданими схемами й шаблонами обробки відображення без проникнення у змістову сутність

формально впорядкованих понять. Схеми й шаблони – це готові “мірила” оцінки почуттєвого матеріалу, конструювання результатів.

Розсудок діючої людини – носій стандартності, сліпого нормування, й тому іноді ставиться ворожо до здобутків розуму. Хоча він й орієнтується на цілісність, на абсолютні принципи, усе ж таки має потребу в ідеях, які створює розум. Тому розсудок є необхідним моментом будь-якої пізнавальної, проектувальної, практичної дії, оскільки надає думці однозначності, системності та суворості. Розмірковування оперує готовими формулами, стереотипами, типовими проектами тощо, робить науку, знання широкимживаними у практиці повсякдення.

Лише єдність властивостей розуму, розсудку та інтуїції утворюють такі стани механізму творчості, що описуються формулами. Комбінаторика їх у механізмі творчості утворює: 1) розумову людину, в якій переважають: почуття – мислення – уява, почуття – уява – мислення; 2) інтуїтивно діючу людину, в якій домінують: уява – мислення – почуття, уява – почуття – мислення; 3) розсудливу людину, у якій наявні: мислення – почуття – уява, мислення – уява – почуття.

Розумова дія людини охоплює притаманні їй операції, зокрема: а) *аналіз предмета* – мисленнєве його розчленування, виділення в ньому шуканих частин, елементів, ознак чи властивостей; б) *абстрагування та виокремлення* одних ознак і властивостей від інших, що стосуються предмета; в) *конкретизація* – звернення абстрактного до реально існуючого предмета, яке підтверджує здійснене приведення до структурної відповідності з його образом у психіці людини.

Завдячуючи розумовим діям людина висуває нові гіпотези, які виходять за межі попередніх чуттєво-інтуїтивних та дискурсивно-логічних знань. Причому розуму притаманна спонтанна сила, що не залежить від досвіду: невідоме – це те, чого не вистачало в досвіді.

Розсудкові дії являють собою спосіб інтелектуальної активності за раніше віднайденими схемами і шаблонами, без проникнення до змісту формально упорядкованих образів, почуттів і думок. Людина, котра опанувала розсудковими діями, користується притаманними їй операціями, зокрема:

– *синтезом; об'єднанням відшуканих і виділення в ньому шуканих частин*, елементів, ознак чи властивостей у єдине ціле, яке так чи інакше відповідає меті дослідження чи практичній дії;

– узагальненням відображеного – продовження і поглиблення синтезу властивостей, структури елементів тощо, спочатку поверхневих, а згодом – глибинних явищ психіки й свідомості;

– судженням – здатністю щось доводити, або заперечувати, головню створювати поняття;

– формуванням образу, почуття чи думки (системи думок – тексту), у яких стверджується або заперечується щось стосовно цих психічних явищ і констатується приналежність їх предмета, який відображено.

Порівняння – привілей інтуїтивно діючої людини, здатної синтезувати обидва види дій, засоби аналізу й синтезу змісту, що відкриваються у предметах і явищах живим відображенням як універсальний засіб творчості. Воно спрямоване на встановлення схожості і відмінності ознак, властивостей певних предметів чи явищ; виявляє їх кількісні та якісні характеристики, класифікує, упорядковує та оцінює зміст.

Порівняти не означає зіставити “одне” з “іншим” задля виявлення можливих між ними відношень, а й збагнути єдність різноманітного. Відтак без порівняння нічого не можна зрозуміти, а тим паче – створити оригінальне і самодостатнє...

Що менша розбіжність ($\pm \Delta w$) між природним (Solwert) – гештальтом – та дійсним втіленням мети (Istwert) – образом ситуації, то швидше здійснюється асиміляція зовнішнього світу, тоді як при акомодатії – до умов існування в довкіллі. Психічна система набуває внутрішньої і зовнішньої упорядкованості, узгодженості й цілісності явищ та процесів, утворюється єдність цих протилежностей, які проникають, переходять одна в одну, породжують і взаємозумовлюють одна одну.

Розвиток інтелекту виражається у зміні поведінки в такій послідовності: 1) інстинкти переходять у потяги; 2) змінюються і взаємини між інтелектом, навичкою й інстинктом; 3) елементи інтелекту спочатку вкладені усередину інстинкту й навички, тому виявляються нестереотипними, змінюються відповідно до ситуації; 4) навички перебудовуються на основі інтелектуальної дії: за умов спеціального тренування і вправ навичка перетворюється на інтелектуальну операцію.

Навичка, яка змінюється під впливом досвіду, особливо близька до інтелекту. В цьому разі інтелектуальна дія характеризується специфічною мотивацією – цікавістю, допитливістю, пізнавальним інтересом; цікавість є

потребою, котра виникає у процесі дій, яка розчленовує та змінює предмети та явища.

Інтерес виявляється у прагненні маніпулювати речами, змінами у речах. “Дослідницький” імпульс – це інтерес до предмета, породжений такими змінами та впливами на нього. Інтелектуальні операції є не тільки “практичними”, влітаються у чуттєву тканину дії, а й стають теоретичними, опосередкованими. Реалізація мети засобами інтелекту досить складна: нерідко виникають такі наслідки, які не входили в наміри людини.

“Хитрий” людський розум, здійснюючи мету, використовує, окрім живих засобів, ще й зовнішнє пристосування; внаслідок чого людина отримує зовсім не те, чого прагнула, нерідко – дещо протилежне наміру. Мета – це лише почування, образ чи думка, які мають віддзеркалитися від деякого предмета. Тому предмет набуває форми мети, а насправді повинен виявити лише сутність того матеріалу, в який ця мета втілена.

Психічна система раціонального пізнання – інтелект – регулюється гештальтом, наповненим спонтанними дослідними імпульсами, спричиненою ними цікавістю, допитливістю, практичною дією тощо, спрямованими до утворення внутрішньої і зовнішньої гармоній з не-Я, з довкіллям.

Межа активності інтелекту – стан, коли гештальт під впливом внутрішніх сил (які підтримують і відновлюють його організацію, або дезорганізують) спонтанно утворює сталу рівновагу з не-Я.

Креативна психічна система

Процес творчості розгортається у системі “Я – І – не-Я”. Психологічне дослідження має справу з безпосередньо даною людині дією Я. Її здатність створювати мету, діяти відповідно до наміру, користуватися принципом дихотомії й екстремальності, що органічно вплетені у чуттєву тканину дії, допомагають зрозуміти генезу – зародження, розвиток чи занепад способів: а) психічного відображення, б) проектування та в) здійснення наміру діяти так, а не інакше – творити.

Дія людини об’єднує системи Я (психе, свідомість) і не-Я (таємниця, невідоме у предметі) у цілісність, зливає їх у суцільний інформаційно-енергетичний потік психічних явищ. Цей потік іноді нагадує струмок зі стрімкою течією, навіть бурчак; невпинне багатоголосе повідомлення, що рухається в

одному напрямку; активність із безперервним, послідовним виконанням операцій, як у певному виробничому процесі; здатний, як паводок, виходити з берегів.

Людина, взаємодіючи з не-Я, відображає його як сталі системні цілі, його проектує, користуючись сенсами, здобутими інтенцією; перетворює на форми й зміст власних дій, і втілює їх у матеріальні або дискурсивно-логічні системи. Проектуючи буття, вона його конститує, наповнює образи значеннями і смислами, добираючи ті повідомлення, які відповідають не лише життєвим потребам, а й здатні усунути внутрішній дискомфорт, зміцнити внутрішню гармонію особи.

Щоб зрозуміти функцію інтенції до творчості та особливості класів інформації та енергії, а також те, яку предметність вона вилучає із буття, розглянемо на прикладі сенсу китайської монади (існують відомості, що у трипільській культурі цим символом розуміння будови і перетворення буття люди повсякденно користувалися) – універсального гештальту, що конститує головні його елементи.

Гештальт у графічному зображенні – це коло, поділене на дві частини – біле і чорне – символи елементів буття, кожна з яких плавно переходить у свою протилежність. У площині кожної її частини (чорної та білої) розташовані маленькі кільця протилежного до тла кольору: на білому тлі – чорне кільце, на чорному – біле. Вони символізують глибокі істини – смисл добра та зла, морального й аморального, гармонії і дисгармонії, які завжди ходять парами й одне без одного не існують.

Кільця на тлі елементів, очевидно, нагадують, що немає добра, яке б не містило зародку зла, і що будь-яке зло має нести у собі зародок своєї протилежності – добра. Немає відомого, яке б не стикалося з невідомим, потаємним. Немає краси, яка була б позбавлена елементів потворного, як і не існує самостійно потворності. Треба пам'ятати, що немає нічого абсолютного – ані білого, ані чорного, а є відтінки сірого: усе є в усьому.

Отож шляхом “накладання” гештальтів на структурні форми тієї чи іншої ситуації людина своїми діями відшукує: а) у знанні – незнання і в ньому – новизну; б) в моральному – аморальне, а в ньому – зародок блага; в) у красі – елементи дисгармонії, а в ній – початок нового стану гармонії.

Розгляд системи “Я – не-Я” здатен відповісти на запитання і про виникнення морального почуття (почуття і волі), уявлення про

творчу активність інтелекту. Людина відображає своєю діяльністю весь світ, і це в дійсності робить не саме Я, а Я за допомогою психічного відображення, і за його ж допомогою шукає відповіді на запитання: “Що? Як? Заради чого?”

У стані відкриття людина осягає, що предмет думки є результатом власної активності мислення, а в усій цій будові таїться суперечність. Тому діяння з не-Я відображає лише його, а й себе самого – Я, а відображене пізнається *дискурсивно-логічно*, виходячи із сенсу понять: вони – тільки предмет мислення. За допомогою понять не можна ані довести існування мислення, ані з'ясувати, що воно таке: кожний повинен його безпосередньо знайти у собі самому.

Зміст не-Я, як протилежність у складі Я, людина переживає саму себе у формі самосвідомості. У нас самих існує образ того, що являє собою наш організм, “схема тіла”, а рефлексія, самоаналіз власного стану, того, що відбувається всередині нас, дає змогу ставитися до актів власної свідомості критично, дослідницьки – виокремлювати своє внутрішнє від зовнішнього, аналізувати його, порівнювати із зовнішнім, приймати рішення діяти так чи інакше.

Людина саме через поетичну душу перетворює живе на духовне – продукт дій почуттів, мислення й уяви, яким можуть користуватися всі люди – від малого до старого. Психе – поетична (від давньогрецької – поетичний – творчий, здатний творити) душа охоплює: 1) *мислення* – перетворення невідомого на відоме, аморального на моральне, дисгармонію на красу; 2) *почуття* – оцінювання предметів і явищ та прийняття рішення діяти так, а не інакше; 3) *уяву* – відображення неіснуючого не-Я. Це означає, що поетична душа людини: а) чутлива до найменших порушень гомеостазу (через зміни навколо неї); б) оцінює ситуацію; включає моторику і діє, щоб в) зберегти свою цілісність. Щоб виникло почуття, зовсім не обов'язковими є прояви очевидної агресії чи навпаки, збільшення комфорту. Досить енергетичного або інформаційного впливу, і тоді душа відгукується почуттям (образом і мотивом) – сигналом свідомості про події, що сталися.

Примітно, що поетична душа специфічно відображає існування людини: її “цікавлять” лише визначальні його складники – *почуття межі*:

а) власного відомого і невідомого в доквіллі – задіює в роботу пізнавальні почуття і мислення;

б) морального й аморального в діях і вчинках – судження, що стверджують одне із двох;

в) гармонійного і дисгармонійного у процесах і явищах – почуття краси або огидного;

г) антитези у компонентах свого існування – творчі процеси, що сприяють перебігу протилежностей, адже кожен елемент життя – безмежний і здатен до нескінченних змін;

д) ухвалення рішення діяти так, а не інакше – діяльну сторону розуму і морального почуття.

Усвідомлення полюсів і *рубежів між цими протилежностями – значущий критерій творчої людини.*

Людські душа й тіло – неподільні, відносяться між собою як акт і потенція, форма й матерія. Тому тіло людини набуває нових властивостей, залежних від особливостей поетичної душі. Отож механізм творчості утворюють ще й:

4) *психомоторика* (у тварин – сенсомоторика, у рослин – тропізми);

5) *енергопотенціал* – здатність до творчої дії.

Людина через поетичну душу перетворює живе – на почуття, думки та образи – на духовне. За Платоном – це *нус*, те, що відрізняє людську душу від тваринної. Регулюється вона дискомфортом, викликаним невідомим явищем, аморальним чи дисгармонійним впливом із складників життя – середовищем не-Я. Ці стани перебувають у безперервному внутрішньому зв'язку й суперечностях. Людина відчуває у собі межу між ними у вигляді дискомфорту, нав'язаного проблемою чи задачею.

Дискомфорт збуджує всі органи психе: почуття – фіксує, де розташований дискомфорт, мислення – усвідомлює у невідомому задачу – як висмикнути болісну щіпку, а уява – як зробити так, щоб менше страждати (ось у чому “муки творчості”) – і повернути свій звичний стан. Але вже через подолання. Так от, щоб звільнитися від дискомфорту, людина повинна виконати мисленням першу дію – усвідомити невідоме як задачу, другу – знайти спосіб дій (розумових чи психомоторних), і третю – діями перетворити невідоме на відоме, аморальне на моральне, дисгармонійне на стан гармонії.

Механізм творчості – не орган тіла, а орган людини. Але все ж таки орган. Він – система, що об'єднує у цілісність: мислення – почуття – уяву – психомоторику – енергопотенціал. Це – сторони єдиної цілісності, які, залежно від задач, набувають функції домінуючих або другорядних, підсилюють активність інших. Але цілісність цього механізму може перебувати у різних дійових станах – від оптимуму

до втрати працездатності. Ми ставимо дефіси, а не “+”, оскільки механізм творчості не є сумою складових. І тому, як будь-який орган, без якого неможливе нормальне життя людини, він має подвійне походження – природне і соціальне.

Отже, механізм інтелекту “намагається” відобразити буття таким, яким воно існує, а механізм творчості, навпаки, “прагне” до того, щоб тепер зробити буття, яким воно має бути. *Природне – потенціал творчості, а соціальне – умови визрівання і розквіту потенцій механізму творчості.*

З дитинства і повсякденно на механізм творчості людини впливають фактори соціуму, що: 1) сприяють його розвитку, зберігають і підтримують внутрішню його гармонію; 2) руйнують, дезорганізують інтенцію до творчості, викликають занепад її психічного механізму, зміни до гіршого, тоді людина втрачає здатність до творчості. Інакше кажучи, астеничні стани, в яких механізм творчості йде назад у своєму розвитку, чатують на кожного з нас. Механізм творчості з порушеною цілісністю втрачає дієздатність і деякі функції. Особливо страждає точність відображення й установлення *межі* між елементами життя – відомим і невідомим, моральним й аморальним, гармонійним і дисгармонійним: перші члени пари – джерела енергії та інформації, що сприяють буттю, а інші – йому загрожують. Одні з них відображаються і відповідають природним *Sw* або гештальтам, але нехтуються, що й руйнує внутрішню гармонію людини. Наслідок цього – спонтанне утворення дисгармонійних типів людей, про яких йтиметься далі.

Залежно від *почування межі* з: а) невідомим, б) аморальним і в) дисгармонійним людина по-різному переживає ситуацію і потребу діяти певним чином. Якщо вона переживає ситуацію як моральну, то здійснює моральну дію, пізнавальну ситуацію – розумову дію, естетичну – дію, яка відновлює втрачену гармонію предмета чи явища. Відтак системи гештальтів у різних ситуаціях життя людини виявляють свій конфліктний, колізійний сенс.

Творчість – процес розв'язування людиною задачі, стан натхнення – спалах її енергетичного потенціалу, який розриває *межу невідомого*, виокремлює його частину і перетворює на відоме. Цей стан – незабутні миттєвості життя. Нове знання стає джерелом прибуткової енергії, і тому творець практично не втомлюється. Розбіжності між роботою і творчістю визначають регулятори психічних систем: робота здійснюється у режимі від'ємного зворотного

зв'язку, а творчість – позитивного зворотного зв'язку шляхом витрачання і придбання енергії та інформації. Я впливає на не-Я як обмежувач, що зберігає константний статус людини (рис. 2).

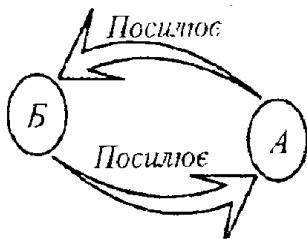

Рис. 2.

Загальна схема регуляції системи Я і не-Я, що функціонує у режимі позитивного зворотного зв'язку.

Примітка. Я впливає діями на не-Я, стає енергетичним підсилювачем активності креативної системи і зміцнює константний статус людини: вона функціонує в антиентропійному режимі – працює, нагромаджуючи енергію та інформацію для майбутніх творчих дій.

Креативна психічна система регулюється позитивними зворотними зв'язками енергії та інформації, переходить у режим підсилювання загального стану до межі, що лімітує її можливості, та ще й виводить за її межі – у глибини невідомого, подолання аморального і творення краси та гармонії. У стані ж сильного почуттєвого потрясіння відбувається зміна режиму роботи на від'ємному зворотному зв'язку, який обмежує активність системи.

Процес творчості здійснюється системою у ритмі позитивних зворотних зв'язків, який має наслідком зростаюче підсилення її загального енергетичного стану, що сприяє утворенню оптимальних умов розв'язування задачі. Загальне підвищення енергетичного забезпечення функцій стимулює прискорення дій мислення, почуттів та уяви, прогресивно зростає потужність механізму творчості. Лавиноподібне збільшення енергії мобілізує резерви психе і тіла людини й утворює стан натхнення, катарсису.

Предмет, одержаний під час творчого процесу, має специфічну властивість, що і відрізняє його від початкового стану. Він набуває нової якості, перестає бути тим, чим він є. Якщо ви вже призвичаїлися до думки, що

людина живе в ноосфері, то легко дійдете такого висновку: щоб жити в ноосфері, людина повинна бути їй відкрита. Задля досягнення своєї мети вона користується її здобутками, як і її фізіологічне тіло потребує повітря, води та їжі.

Аби раціонально використовувати здобутки ноосфери треба сприймати енергію та інформацію, як антена. Людина бере для себе матеріал та енергію із природи, а інформацію – із ноосфери. Якщо її життя скероване на духовність, вона саме це й робить – бере енергію з ноосфери.

Духовність – це гармонійні форми енергії та інформації, сила людини, завдяки якій вона здатна робити винаходи, відкриття й створювати художні образи, тобто те, чого ще не існувало. Досягнення людського духу впливають на душу окремої особи. Дух – муляр, що будує душу з цеглин ноосфери. Скажімо, якщо новонароджений не має контактів із ноосферою (Мауглі, який мешкає серед звірів), то у його душі немає матеріалу для будівництва душі. Тоді замість механізму творчості розвиватиметься лише тваринна сутність. І головна відмінність між людиною й твариною – здатність плекати духовність – залишиться брункою, яка так і не розквітне. Отож духовність – продукт роботи механізму творчості, перетворення живого, душевного на духовне.

ВИСНОВКИ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ

Функція системи гештальтів – результат усієї історії розвитку живих істот, диференціації структур органів, спеціалізації функцій та способів діяння, спрямованих на досягнення певного ефекту. Різні функції цих механізмів у живій істоті об'єднані в єдине ціле координацією і субординацією складових елементів.

Системи гештальтів, що утворюються у взаємодії Я і не-Я, відрізняються за автогенезом і механізмами регуляції здійснюваного наміру – соціогенезом. Кожен із гештальтів у відображеній ситуації сприймає її не всю, а замість цього вибірково конструює власну версію – один із кількох, відмінних один від одного не лише пояснень образу, а навпаки, перетворює його адекватно функціям спадкових утворень і визначає способи регуляції активності. Так наступні дії утворюються в образі й визначають засоби перетворення реальної ситуації. Зокрема, гештальти:

– тропізмів – адекватними реакціями на зовнішні впливи – протидією;

- інстинктів – збереженням внутрішнього й зовнішнього гомеостазу, експансії життя;
- навичків – адаптацією, пристосованістю до мінливості середовища;
- інтелекту – асиміляцією й акомодациєю (за Ж. Піаже – складовими розвитку інтелекту);
- механізм творчості – спрямованістю активності людини на те, щоб тепер зробити своє існування таким, яким воно має бути насправді, де її потенційне й актуальне щонайбільше співпадають.

У психічних системах під час функціонування між Sw і Iw здійснюються порівняння й оцінювання розбіжностей, утворюється система імпульсів сенсорної корекції – деякий *універсальний оператор $\pm \Delta w$* , який і визначає активність цих систем, самочинно її регулює, діючи без прямої участі свідомості.

Автогенез систем гештальтів відбувається до певного часу під впливом внутрішніх сил і тенденцій організму, а їх удосконалення спричинене соціогенезом. Зародження, темп розвитку й послідовність дозрівання окремих систем здійснюється спонтанно і гетерохронно.

1. *Клименко В.В.* Как воспитывать вундеркинда. – Харьков “Фолио”, 1996. – 463 с.
2. *Клименко В.В.* Механізми психомоторики людини. – Київ, 1997. – 192 с.
3. *Клименко В.В.* Механізм творчості: чим його розвивати? – К.: Шкільний світ, 2001. – 100 с.
4. *Клименко В.В.* Психологія творчості. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 480 с.
5. *Клименко В.В.* Психологія спорту. – К.: Академія, 2007. – 426 с.
6. *Allport F.H.* Theories of perception and the concept of structure. – N.Y.-L., 1955.
7. *Boring E.G.* Sensation and perception in the history of experimental psychology. – N.Y., 1972.
8. *Gibson S.* The ecological approach to visual perception. – Boston, 1979.
9. *Helson H.* The fundamental propositions of gestalt psychology // Psychol. rev. – 1933. – V. 40. – P. 13–32.

АННОТАЦІЯ

Клименко Віктор Васильович.

Креативність гештальту: багатоступовість і видова спеціалізація.

Гештальти, як відомо, продукують окремі психічні утворення у взаємодії з довкіллям, вступають між собою у взаємозв'язки, обмінюються енергією, виконують видові функції. Система гештальту – це завжди сукупність визначених елементів, між якими існує закономірний зв'язок чи взаємодія, де важливими рисами є її багатоступовість, креативність і видова

спеціалізація. Вона відображається дискурсивно-логічно у вигляді окремих думок, наукових понять і концептів, між якими встановлюються співвідношення підпорядкування, послідовності зв'язків, функціональне взаємопідкріплення. Автогенез систем гештальтів відбувається до певного часу під впливом внутрішніх сил і тенденцій життєдіяльності організму, а їх удосконалення спричинене соціогенезом. Зародження, темп розвитку і послідовність дозрівання окремих систем тут здійснюється спонтанно і гетерохронно.

АННОТАЦІЯ

Клименко Віктор Васильович.

Креативність гештальту: многоступовість і видова спеціалізація.

Гештальти, як известно, производят отдельные психические образования при взаимодействии со средой, вступают между собой в связи, обмениваются энергией, выполняют видовые функции. Система гештальта – это всегда совокупность заданных элементов, между которыми существует закономерная связь или взаимодействие, где важными чертами являются её многоступовость, креативность и видовая специализация. Она отражается дискурсивно-логически в виде отдельных мыслей, научных понятий и концептов, между которыми устанавливаются соотношения подчиненности, последовательность связей, функциональное взаимодействие. Автогенез системы гештальтов происходит к определенному времени под воздействием внутренних сил и тенденций жизнедеятельности организма, а их усовершенствование обусловлено социогенезом. Зарождение, темп развития и последовательность созревания отдельных систем здесь осуществляется спонтанно и гетерохронно.

SUMMARIES

Klymenko Viktor.

Creativity of Gestalt: Multilevelness and Species Specialization.

As it is known the Gestalt is produced by certain psychical formation in the process of interaction with environment, able to collaborate between themselves, exchange energy, perform species functions. The system of Gestalt is always a combination of definite elements, between which there is always a logical interconnection or interaction, where the important features are multilevelness, creativity and species classification. It is reflected discursively-logically as a system of separate thoughts, scientific notions and principles, between which the correlations of subordination, order of relations, functional interassistance are established. Autogenesis of the system of the Gestalts is taking place until a definite time under the influence of inner forces and trends of life activity of the organism and their improvement is caused by sociogenesis. Emerging, time of development and order of maturing of separate systems is carried out spontaneously and heterochronically.

Надійшла до редакції 22.07.2009.